

HODIM, PIŠEM, RAZISKUJEM

Refleksija hoje in pisanja v etnološkem in antropološkem raziskovanju

Nataša Rogelja Caf in Špela Ledinek Lozej

67

IZVLEČEK

Avtorici uvodoma orišeta historiat raziskovalne hoje in pisanja, v nadaljevanju pa na podlagi lastnih terenskih raziskav izpostavita tri tematska krožišča – mobilne prakse pastirjev in rejcev živine, biografijo v prostoru in hojo z reko. V zaključku članka podata odgovore na vprašanja razmerij med hojo in opazovanjem z udeležbo, med pisanjem raziskovalnega eseja ter terenskimi zapiski in dnevnikom, kot tudi vprašanja širše uporabnosti raziskovalne hoje in pisanja v etnologiji in antropologiji.

Ključne besede: hoja, etnografski hodinar, raziskovalni esej, metodologija

ABSTRACT

First outlining the history of research walking and writing, the authors proceed to discuss three interrelated themes based on their own fieldwork: mobile practices of shepherds and livestock breeders, biography in space and walking with a river. In conclusion, they reflect not only on the relation between walking and participant observation, between the writing of a research essay and field notes and diary, but also touch upon the question of the wider applicability of research walking method and writing in ethnology and anthropology.

Key words: walking, ethnographic walking seminar, research essay, methodology

Uvod

Julija, leta 1995 sva v velik reklamni zvezek Pivovarne Union, špiralno vezan po zgornji strani, neroden v primerjavi z današnjimi elegantnimi terenskimi zvezki znamke Moleskine, začeli pisati dnevnik 125 kilometrov dolge trgovske poti, ki sva jo v naslednjih treh dneh prehodili. Pot med Gračiščem, vasmu nad Buzetom in Trstom, ki so jo v začetku dvajsetega stoletja tedensko prehodile istrske preprodajalke, je v najinem prvem terenskem zvezku pričela vijugati takole:

15. 7. 1995, sobota dopoldan, ena hiša naprej od Jagodičja. Marija Franca naju pospremi malo naprej od Fontane, do koder je njo, 14-letno, pospremil oče in ji rekel: »Hodte tja, kamor zagledaste kamine in slišiste peteline.« Do Buzeta gremo z avtom, pokažejo nama »poti na kratko«, za nami vozita Avstralca, sorodnika. Oni nadaljujejo na Motovunščino, po poteh tete Zvane (Ivanke), Marijine tašče. Midve se sami peš odpraviva na Vrhovščino.

Po skoraj tridesetih letih so za prehojeno potjo ostale besede, zvočni zapisi in fotografije, kot tudi najin spomin na izkušnjo terenske hoje. Terenu sva se takrat predali igrivo in vendar z določeno mero resnosti in sistematičnosti; sledili sva temi, življenjski zgodbi in trgovski poti najine sogovornice ter spominom in trgovskim potem drugih preprodajalk po Istri, kot tudi svoji zvedavosti ter se korak za korakom potopili v pokrajino, zgodbe in čas prve polovice 20. stoletja, prepreden s takratno sedanostjo, najinimi romantičnimi predstavami, željo po hoji ter ambicijami nekabinetnega raziskovanja. Najin poskus je bil v tistem času pionirske narave, mladostniški podvig, ki ga niso niti bogatile niti obremenjevale metodološko-teoretične debate utelešenega raziskovanja. Zgolj hodili sva in dokumentirali pot. Vsaj takrat sva tako mislili. Ko sva raziskovalno nalogo ubesedili, sledeč Marijini življenjski in trgovski poti ter najinim korakom, ko sva fotografije in dnevniške zapise sestavili v obliko foto-stripa trgovske poti in delo predstavili na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo v Ljubljani, naju je mentor Borut Brumen vprašal: »Kaj menita, da sta z vajinim delom naredili?« Danes se nama zdi, da se je tistega popoldneva – kljub dobrim etnografskim podatkom in bogatim terenskim izkušnjam – metodološki del odgovora nekako izmuznil. Z zamikom dobrih dvajsetih let in z novimi izkušnjami etnografskih pohodov, pisanja in teoretičnih prebiranj v pričujočem članku delno zapolnjujeva to vrzel.¹

Besedilo v prvem delu predstavi hojo in pisanje v zgodovinski perspektivi z razmislekom uporabe teh dveh tehnik v antropološkem in etnološkem raziskovanju. V nadaljevanju opiševa tri tematska krožišča, vezana na raziskave avtoric – mobilne prakse pastirjev in rejcev živine, biografijo v prostoru in hojo z reko, kjer uporabo tehnik hoje in pisanje prikaževa na konkretnih primerih. V zaključku članka, sledeč predstavljenim etnografskim primerom, podava delne odgovore na vprašanja razmerij med hojo in opazovanjem z udeležbo, med pisanjem raziskovalnega eseja ter terenskimi zapiski in dnevnikom, kot tudi vprašanja širše (ne)uporabnosti omenjenih raziskovalnih tehnik.

Hoja, pisanje in drugi »igrivi« eksperimenti v zgodovinski perspektivi

Čeprav hoja ni novo metodološko orodje, se je v kontekstu 21. stoletja, v svetu povečane (ne)mobilitnosti stvari, ljudi in podatkov, s pripono »(ne)« prirojeno trenutku, prostoru in privilegijem, še posebej plodno ustaviti prav v medprostoru, ki ga hoja in pisanje, kot večni spremljevalec hoje, lahko ponudita raziskovalcem. Medprostor, o katerem govoriva, je pravzaprav čas, tisti nestrukturiran, navidezno neuporaben in relativno enostaven niz trenutkov, ki se v konkretni izkušnji hoje in pisanja (lahko) izriše izrazito nelinearno in (lahko) ponudi premislek o lastni poziciji, refleksijo možnih poskusov zaznave (ne)predvidljivih povezav, vse to skozi igrivo resen način. Kot zapišejo

¹ Spoznanja o (pre)prodaji med osrednjo Istro in Trstom ter drugimi obalnimi mesti ter vlogi Šavrinc pri šavrinizaciji današnjega slovenskega istrskega podeželja v 90. letih 20. stoletja sva objavili v monografiji *Potepanja po poteh Šavrinke Marije* (Ledinek in Rogelja 2000) ter v več prispevkih (Rogelja in Ledinek 1996; 1997; Ledinek Lozej 2014; Ledinek Lozej in Rogelja 2014; Ledinek Lozej, Rogelja in Kanjir 2018). Na podlagi seminarske naloge v obliki fotostripa in spremljajoče razprave sva oblikovali razstavo, s katero sva gostovali na različnih prizoriščih, objavljena pa je tudi na spletni strani ZRC SAZU (prim. Rogelja in Ledinek Lozej 2014). V metodološkem oziru je bila pozornost namenjena predvsem biografski metodi (Rogelja 2014).

Nick Shepherd, Christian Ernten in Dirk-Jan Visser (2018: 5), ki skupinski etnografski pohod ali hodinar (ang. *walking seminar*) rabijo kot raziskovalno metodo: »Igrivosti ne razumemo v opoziciji z resnostjo, ampak kot nekaj, kar je v dosti bolj kompleksnem razmerju z njo, kot kazalnik specifične vrste resnosti.«²

Hoja kot spoznavno orodje izhaja v veliki meri iz tradicije, začrtane z Rousseaujevim kanoničnim besedilom *Sanjarije osamljenega sprehajalca* (1796 [1776–1778]),³ ki je navdihnilo številne romantične pisce, tako geografsko kot kronološko pa je odmevalo daleč preko evropskih kulturnih centrov s konca 18. in začetka 19. stoletja ter oplazilo tudi del sodobne antropologije. Figura *raziskovalca/pohodnika* se je po Rousseaujevih sanjarijah v naslednjem stoletju še močneje izrisala tako v literaturi (Baudelaire 1863; Thoreau 2019 [1862]; Woolf 1930) in drugih umetnostih,⁴ kot tudi v okviru družboslovja in humanistike (Benjamin 1998 [1939]). Lahko rečemo, da hoja v družboslovnih in humanističnih raziskavah nikakor ni »nova« tema, da pa je bila sveže premišljena v okviru preučevanja telesa in čutov, obrata k mobilnosti, prostorskega obrata in nereprezentacijskih teorij ter rabljena v treh različnih kontekstih. Nekateri raziskovalci so opise hoje uporabljali kot način predstavitve terenskega območja (Rogelja in Spreizer 2017; Selwyn 2012), drugi so se osredotočili na razumevanje hoje kot obče človeške prakse v povezavi s prostorom, ekonomijo in drugimi praksami (de Certeau 1984; Ingold 2011; Ingold in Lee Vergunst 2008; Lee in Ingold 2006; Lorimer 2011; Mauss 1979 [1934]; Repič 2014) ali pa so uporabili hojo kot raziskovalno tehniko (Anderson 2004; Bajič in Abram 2019; Buscher, Urry in Witchger 2011; Edensor 2010; Ingold in Lee Vergunst 2008; Ledinek in Rogelja 2000; Ledinek Lozej, Rogelja in Kanjir 2018; Lee in Ingold 2006; Pink 2007; Shepherd, Ernten in Visser 2018). Na tem mestu nas zanima predvsem slednje, torej raziskovalna hoja, hoja kot tehnika, kot je bila med drugim obravnavana v zborniku *Mobile Methods* (Buscher, Urry in Witchger 2011) in drugje (Bajič in Abram 2019; Ingold in Lee Vergunst 2008; Lee in Ingold 2006; Kusenbach 2003), in sicer od intervjujev med hojo (ang. *walking interview*, prim. Evans in Jones 2011), pridružitve sogovorncem pri njihovih opravkih (ang. *go-along*, ki je hibrid med intervjujem in opazovanjem z udeležbo, prim. Kusenbach 2003), terenskega dela med hojo (ang. *fieldwork on foot*, prim. Lee in Ingold 2006) do kompleksnejših metod(ologij), kot je npr. etnografski pohod ali hodinar (prim. Shepherd, Ernten in Visser 2018) in z novimi materializmi in posthumanizmom prežeta »hodeča metodologija« (ang. *walking methodology*, prim. Springgay in Truman 2018).

² Prevod avtoric.

³ Hojo so za premišljevanje rabili tudi mnogi drugi pisци in filozofi, niso pa je, za razliko od Rousseauja, rabili kot spoznavno orodje (Selwyn 2018).

⁴ Poleg v literarni produkciji se je hoja rabila tudi v dadaističnih in nadrealističnih performansih; tako je na primer leta 1921 skupina dadaistični umetnikov izvedla serijo sprehodov po nevidnem in banalnem Parizu z namenom osvetljevanja in opolnomočenja perifernih urbanih prostorov ter spreminjanja obstoječih hierarhij. Nadrealisti pa so na sprehodih poudarjali naključnosti in brskali po globinah nezavednega. V drugi polovici 20. stoletja je bila hoja pomembna v okviru umetniških in umetniško-znanstvenih projektov, ki so si – z večjim odklikom od vplivov romantike – prizadevali zblížati umetnost in naravo (npr. landart pristop) ter s hojo izpostavili problematiko ekologije ali protestov. V sodobnejših umetniških projektih raziskovalne narave je hoja povezana tudi s tehnologijo, kot tehnološko posredovana praksa ali kot družbeno angažiran performans (prim. Bajič in Abram 2019; Lorimer 2011; Psarras 2018).

Recentnejšim premislekom o raziskovalni hoji lahko sledimo v fenomenološkem raziskovanju v okviru arheologije, geografije, etnologije in antropologije, kjer naj bi se utelešene izkušnje (npr. hoja) in razumevanje v raziskovalnem procesu združile (Tilley 2008). Po Tilleyevih besedah (fenomenološki) sprehod postane »umetnost védenja« (Tilley 2008: 265). Hoja je bila prav tako obravnavana v okviru drugih pristopov (npr. nereprezentacijskih teorij), temelječih na fenomenoloških premisah, ki so si prizadevali preseči reprezentacije in poudariti utelešeno izkušnjo, kot tudi čustveno in haptično komponento (Thrift 2007). Drugače povedano, ljudje ne živimo zgolj v besedah in diskurzih, temveč tudi kot čuteči posamezniki v svojih hodečih telesih. Čeprav so bili fenomenološki poskusi rabe hoje celovitejši – obsegajo namreč tudi izkustveno in čustveno, so se osredotočili predvsem na prostorskost, pri tem pa zanemarili vrsto stvari, med njimi časovnost, in bili posledično deležni kritik na račun solipsizma in prezentizma (Harvey 2015).

Med slovenskimi raziskovalci naj poleg del avtoric članka⁵ omenimo še druga dela in projekte, ki se posredno ali neposredno, s premislekom gibanja in prostora, dotikajo hoje. Jaka Repič (2014) je v članku o gibanju kot prostorski praksi in ekonomski strategiji na primeru družinskega sirarstva v Bohinju ob lastni terenski izkušnji – pridružil se je organiziranemu turističnemu odgonu živine v planino Laz – uporabil koncept pleteža poti, stez, cest in krajev, po katerih se odvija življenje in gospodarska dejavnost.⁶ Monika Škrli (2020) je v okviru raziskave dediščinjenja romarske poti v Santiago de Compostela in njenega preoblikovanja v evropsko kulturno pot prehodila osemstokilometrski francoski Camino. Teoretsko je razmerje med gibanjem in prostorom izrisano v knjigi *(Ne)gibanje in vzpostavlanje kraja* (Gregorič Bon, Repič in Janko Spreizer 2013), ki obravnava posameznikove izkušnje gibanj in se sprašuje o njegovih družbenih, prostorskih ter časovnih posledicah, kot tudi v zborniku *Moving Places* (Gregorič Bon in Repič 2016).⁷ Med novejšimi raziskavami izpostavlja še projekt *Sensotra – Čutne transformacije in transgeneracijski okoljski odnos v Evropi med letoma 1950 in 2020*. V projekt vključena raziskovalca Blaž Bajič in Sandi Abram v razmisleku o metodi čutnobiografskega sprehoda postavita pod vprašaj njen domet in zapišeta, da je ta

lahko le orodje, s katerim omogočimo »dovolj dobro«, nemara celo »boljše« pripovedovanje, tj. ubesedovanje. To pa je navsezadnje tisto, kar moremo spoznati, kar seveda ne pomeni, da eksperimentiranje z najrazličnejšimi mediji ni mogoče ali dobrodošlo, ostaja pa vprašanje, ali se s tovrstnim početjem ne povrnemo k svojemu »izvoru« – umetniškemu udejstvovanju in predajanju estetskemu ugodju v sprehodih po mestih – in se v isti gesti ne odrečemo premišljevanju o njem (Bajič in Abram 2019: 36).

V primerjavi s hojo je pisanje kot raziskovalno orodje manj izpostavljeno, čeprav vseskozi prisotno. V antropološki in etnološki raziskovalni praksi poznamo terenske zapiske in dnevnike (slednji so manj podatkovni in bolj subjektivni opisi doživljanja terena), kot prvi korak zapisovanja po ali med terenskim delom, manj pa je uporabljen

⁵ Prim. opombo št. 1.

⁶ Koncept je povzel po Ingoldu (2007) oziroma Lefebvreu (1991 [1974]).

⁷ Prim. npr. prispevek Nataše Gregorič Bon (2016) o romanju kot mobilni etnografiji.

raziskovalni esej, kot vmesni korak med terenskim zapisom in dnevnikom ter končnim rezultatom (npr. izvirnim znanstvenim člankom). Ta ni (nujno) namenjen objavi, temveč ima vlogo samorefleksije, procesa razmišljanja skozi pisanje, kot tudi, v našem primeru, posrednika v skupinski diskusiji med raziskovalci. Kot je izpostavil geograf Tim Cresswell (2019: 2–3), večkrat obvelja prepričanje, da je pisanje zadnji del sosledja korakov branje-raziskovanje-pisanje, a vendar, prav slednje pogosto šele omogoča razmišljanje. Da je pisanje način mišljenja in raziskovanja, so predhodno ugotavljali tudi drugi avtorji (npr. Steward 2017; Gibbs 2007; Richardson in Adams St. Pierre 2008). Richardson in Adams St. Pierre (2008: 477–479) pišeta o pisanju kot o metodi spoznavanja, o uporabi pisanja pri etnografiji pa kot o ustvarjalnem analitičnem procesu (ang. *creative analytic process, CAP*). Dela, ki uporabljajo pisanje kot spoznavno orodje, nastajajo tudi v dialogu in soavtorstvu z umetniki (npr. literati), v katerih je prav pisanje ključno za vzpostavitev dialoga (prim. Richardson in Lockridge 2004).

Raziskovanju s pisanjem se v antropologiji morda še najbolj približajo gosti opisi Clifforda Geertza (1973) – sam jih sicer ne izpostavlja kot raziskovalno tehniko ali metodo –, ki prehajajo meje med opisovanjem in premišljevanjem, med deskripcijo in refleksijo, tako iz očišča piščeve produkcije kot bralčeve recepcije. Gosti opisi niso zgolj zapiski, so interpretacije, invertirane generalizacije, in prav zato jih velja brati tudi v luči pisanja kot raziskovalnega orodja. Nasledka tovrstnega pristopa sta antropološka esejistika in literarizirano antropološko pisanje (ang. *creative non-fiction*). Slednje v humanistiki ni novo (prim. npr. de Certeau 1984; Benjamin 1998 [1939]), temveč doživlja v zadnjih desetletjih preporod (Rogelja 2018; Behar 2009; Kusserow 2002).

Naj na tem mestu oriševa še raziskave geografa Tima Cresswella, mdr. objavljene v knjigi *Maxwell Street: Writing and Thinking Place* (2019). Avtor izpostavi brikolažno pisanje, pri čemer se nasloni na parataksko. Slednjo razume kot priredje stavkov, stvari in misli. »Spiske stvari«, tj. nabor stvari, vtisov, imen in še česa,⁸ postavljenih drug ob drugega, ki s tehniko montaže, bližnjega sorodnika paratakse, pridobiva nove pomene, ti pa prispevajo k spoznavanju (in razumevanju) ulice Maxwell. Cresswell v razmišljanju o uporabi montaže ne zaobide starejših piscev, Benjaminovih (1999) pariških arkad, skupka fragmentov, opisov in vtisov sestavljenih v celoto, ki jo Cresswell primerja s pozabljeno, a precej razširjeno prakso lepljenk ali brkljank (ang. *commonplace books*). V brkljanki so združena raznorodna besedila (pesmi, recepti, citati ...) in slikovno gradivo, ki tudi brez komentarjev vzpostavljajo lastno naracijo.

Zanimiv primer, še bolj povezan z našo temo, ponudi francoski pisatelj George Perec, ki sledi dobro utečenim tirnicam »pohajkovanja po Parizu«,⁹ a se sprehodi še malo dlje, predvsem pa za dalj časa. V projektu *Kraj* (fr. *Lieux*) v obdobju dvanajstih let beleži spremembe na izbranih točkah; te govorijo tako o piscu kot kraju samem ter o procesu spoznavanja skozi pisanje, ki se v korakih premika proti kompleksnejšemu vedenju. V delu *Vrste prostorov* (fr. *Espèces d'espaces*) (1974) poda Perec oprijemljiva navodila tovrstnega načina pisanja-raziskovanja, ko pravi, naj znotraj raziskave (npr. ob hoji po določenem prostoru) ustvarimo spiske, banalne in vsakdanje, ki kljub svoji samoumevnosti – ali

⁸ »Spiski stvari« se od terenskih zapiskov razlikujejo po tem, da so manj razlagalni in bolj skopi (gre zgolj za naštevaje).

⁹ Prim. opombo št. 4.

ravno zaradi nje – v nekem trenutku (lahko) privedejo do spoznanja. Percovi spiski so v prvem koraku podobni antropološkimi terenskimi dnevnikom in zapisom, v medprostoru med spiskom in končnim rezultatom pa, za razliko od običajnejšega antropološkega pristopa, pri katerem po pisanju etnografije sledi končni rezultat, Perc s pisanjem spodbudi razmislek, bodisi v obliki monologa ali skupinskih diskusij.

Tudi avtorji zbornika z naslovom *Between Matter and Method: Encounters in Anthropology and Art* (Bakke in Peterson 2017) so poskusili kompleksneje vključiti pisanje v proces znanstvenega in umetniškega raziskovanja. Rachel Thompson (2017: 5) izpostavlja raziskovalni esej, ne kot končni rezultat raziskave, temveč kot meandrirajočo, meditativno, a vendar izjemno bogato obliko raziskovalnega teksta. Narava raziskovalnega eseja nenehno multiplicira točke izhoda in vhoda z ozirom na dani raziskovalni material in si na svoji poti od ene do druge točke pozornosti ne prizadeva ugledati celote ali dokončno razrešiti vprašanja. Za konec pregleda pobud, ki združujejo umetnike in raziskovalce iz polja humanistike in družboslovja, naj omeniva še mednarodni projekt *TRACES*,¹⁰ pri katerem je sodelovalo tudi *Društvo za domače raziskave* iz Slovenije. V zborniku *Art, Anthropology and Contested Heritage* (Schneider 2019), ki je izšel v okviru projekta, avtorji predstavljajo premislek sodelovalnih »ustvarjalnih koprodukcij« med umetniki, znanstveniki in upravljalci sporne kulturne dediščine.

72

Hoja in pisanje v vrtincu tematskih krožišč

V nadaljevanju podajava tri tematska krožišča, sredotežne topike najinih raziskovalnih poti, ki sva jih prehodili, dobesedno in preneseno, bodisi posamično, v dvoje ali pa v večji skupini raziskovalcev in raziskovalk. Mestoma se nanašava na starejše, uvodoma pribeležene izkušnje v raziskavi trgovskih poti po Istri, na kasnejše preučevanje planinske paše v Julijskih Alpah, kot tudi na recentnejše skupinske hodinarje, ki smo jih izvedli sodelavci in sodelavke programske skupine *Dediščina na obrobjih* in projekta *Doživljanje vodnih okolij in okoljskih sprememb* in so se navdihovali ter deloma sledili eksperimentalni metodologiji Nicka Shepherd, Christiana Ernstena in Dirk-Jana Visserja (2018), mestoma pa ubirali lastne poti. Predvsem z uporabo pisanja kot raziskovalnega orodja, ki se je prepletalo s hojo. Tri tematska krožišča – mobilne prakse, biografija v prostoru in hoja z reko – niso izčrpen nabor topik, ki jih potencialno lahko naslavljamo s hojo in pisanjem, ampak so rezultat najinih empiričnih izkušenj. So prizorišča diskusije, kjer z etnografskimi primeri odpirava vprašanja razmerja med hojo in opazovanjem z udeležbo, med pisanjem ter terenskimi zapiski in dnevnikom, kot tudi vprašanja širše (ne)uporabnosti omenjenih raziskovalnih tehnik.

Mobilne prakse

Opazovanje z udeležbo ni nikoli statično, ljudje se sleherni dan bolj ali manj premikamo; pa vendar obstajajo nekatere vsakdanje, preživetvene, ritualne in druge prakse, kjer se zdi hoja še posebej primerna kot orodje raziskovanja. V primeru praks, katerih sestavni del je hoja, je že sama pridružitev pravzaprav (mobilno) opazovanje

¹⁰ Podrobneje prim. spletno stran projekta: <<http://www.traces.polimi.it/>>.

z udeležbo (npr. opazovanje vsakdanjih poti, gospodarskih dejavnosti, rekreativnih aktivnosti, ritualnih praks ...). Gre torej za prakse, katerih opazovanje z udeležbo raziskovalca mobilizira.

Ena od avtoric, Špela Ledinek Lozej, sem v okviru preučevanja planinske paše v času terenskega dela dnevno sodelovala pri hoji ob jutranjih odgonih in popoldanskih prigonih živine s pašnikov, pa tudi ob sezonskih odgonih živine v (pred)planine in iz njih. Pašna živinoreja, nomadstvo, transhumanca in planinsko pašništvo, osnovano na različno tempiranih časovnih selitvah živine in njihovih skrbnikov za pašo, je že od druge polovice 19. stoletja v središču zanimanja različnih družboslovnih in humanističnih disciplin, raziskovalci pa so pri preučevanju vsaj v neki meri rabili hojo, tudi če slednje niso izpostavljali.¹¹ Primerljivo je hoja tudi v spodnjem terenskem zapisu ob odgonu živine iz podmontaške planine Pecol do Nevejskega sedla na lokalno organiziranem prazniku transhumance (it. *Festa della Transumanza*) (16. septembra 2016) nekaj samoumevnega.

Na začetku se vsi protagonisti zberemo ob zgornjem hlevu. Poleg profesionalnih goničev, zaposlenih v planini, še posamični lastniki živine, njihovi sorodniki in znanci, pa tudi predsednik Društva rejcev Furlanije Julijske krajine, ki ima telice v bližnji Viški planini, ter posamični predstavniki medijev in naključni obiskovalci. Dogodek ni organiziran v promocijsko-turistične namene, ampak bolj za rejce, kot pravijo, gre za »folklorni dogodek« in za »ohranjanje tradicije«, ki ga organizirajo od leta 2011. [...] Živina se zažene proti dolini. Na začetku je nekaj težav, ker vse krave pač nočejo prek električnega pastirja, potem gre. Druga težava je na parkirišču, kjer se parkiranim avtomobilom in turistom pridružijo krave in se razkropijo. Med tistimi, ki prihajajo, in tistimi, ki odhajajo, nastane prometni zastoj. Potem, ko nekako ukalupimo krave v vrsto, je lažje. Nasproti vozeči se umaknejo (navadno navdušeni nad povorko z ozaljšanimi kravami, gledajo, slikajo, mahajajo, le posamični so nejevoljni), dol gredoči pa se sprijaznijo z vožnjo za povorko. Povorko vodita dva harmonikaša, sledijo v noše oblečene žene in otroci, tik pred čredo krav pa ponosno hodi največji območni rejec živine. Krave priganjajo, zavračajo in čuvajo bodisi profesionalni pastirji ali priložnostno rekrutirani fantje, ki jim je dogodek možnost lastne ekshibicije [...]. Tik pred Nevejskim sedlom se nam pridruži še skupina dodatnih sedmih harmonikarjev. Z njimi na čelu se odpravimo do parkirišča, kjer nas sprejmejo snemalci in fotografi. Sledi zabava z improviziranimi godčevskimi sestavi, ki igrajo vse, od Avsenikovih viž do tanga. [...] Krave odpeljejo s kamionom nazaj v planino. Vse skupaj je bil namreč le nedeljski performans za rejce; krave bodo ostale v planini še nekaj dni.

¹¹ V okviru preučevanja pašne živinoreje je hoja tako lastna glavnini vizualnih etnografskih raziskav, kot je razberljivo npr. iz filmografije Davida MacDougalla, za alpska območja npr. iz del Michela Trentinija, Naška Križnarja, Mihe Pečeta, na Lukomirju v Bosni pa Mance Filak in Žiga Goriška (prim. tudi Filak 2017). Med vizualnimi raziskavami, ki neposredneje naslavljajo hojo, gre vsekakor izpostaviti žanr popotniškega dokumentarnega filma (ang. *travelogue*), z vidika metodološkega razmisleka dela Sarah Pink (2007), z vidika dolgotrajnega spremljanja mobilne prakse pa film Tommija Mendela *Common Roads* (2013).

Zbiranje živine pred odgonom, Planina Pecol pod Montažem (foto: Špela Ledinek Lozej, 2016)

Sama verjetno nisem bila razočarana v tolikšni meri kot krave, ki so se veselile sveže dolinske paše in prehodile več kot šest kilometrov med Pecolom in Nevejskim sedlom, nevedoč, da je bil odgon le predstava in jih bodo zatem s kamionom odpeljali nazaj v planino. Na dogodku sem se umestila med poklicne in inscenirane goniče, novinarje in naključno pridružene ter med hojo spletla dovoljšno mero povezav, da sem bila čez dva tedna povabljenka na »pravo transhumanco«. 26. septembra 2016 sem se tako pridružila rejcu Albertu Pischittiju, ki za razliko od prevladujoče prakse dostave živine s kamioni že nekaj let s pomočjo družinskih članov, sorodnikov in prijateljev etapno žene živino med hlevom v Cavazzo Carnico in Viško planino, in sicer na odgonu od (pred)pašnika v Reklanici do pašnika v Amaru (nedaleč od Cavazza Carnica). Medtem ko sem prvič svojo pridružitev dogodku podkrepila s fotografiranjem, ki poleg dokumentacije omogoča tudi umestitev v dogodek, sem se kot povabljenka na »pravo transhumanco« odločila za kamero. Na prejšnjem dogodku sem namreč uvidela, da fotografija ne more zajeti ritmičnega gibanja ljudi in krav.¹² V nadaljevanju, ko sem se prigona oz. odgona na različnih etapah udeležila še štirikrat, mi ni bilo več treba pojasnjevati, kaj počnjam, ampak mi je bilo na zahtevnejših odsekih (npr. cestna križišča in krožišča, odsek na hitri cesti) določeno mesto oziroma telice, za katerih premočrtno sledenje čredi sem skrbela. Navedeno je seveda stopnjevalo moj občutek vpetosti.¹³

V opisanih dogodkih je prav hoja omogočila pridružitev aktivnostim. Nisem le *prišla* v življenja sogovorcev in sogovork, marveč sem z njimi *hodila*; nisem bila z njimi

¹² Film *Vroč kopita/Zoccoli caldi* je skupaj s komentarjem dostopen na spletišču Univerze v Vidmu: <<http://www.ricercavisuale.org/2017/06/01/zoccoli-nuovi/>>.

¹³ In zaradi odgovornosti do živine vzporedno oslabilo dokumentacijska prizadevanja.

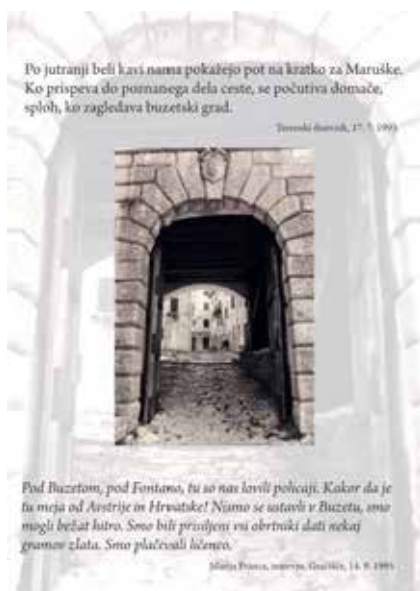

soočena, ampak smo šli v isti smeri, kot sta na več mestih zapisala Tim Ingold in Jo Lee Vergunst (Lee in Ingold 2006, Ingold in Lee Vergunst 2008). Pri tem je sama hoja, če odpišemo tridesetkilometrsko razdaljo, razmeroma preprosto opravilo, ki smo ga vsi bolj ali manj veščiči, ter ne zahteva kakšnih posebnih znanj. Omogoča navezovanje stikov, skupne izkušnje ter vzpostavlja skupni cilj. Oziroma kot sta zapisala Lee in Ingold (2006: 79–80), prav »v skupnem telesnem angažmaju z okoljem in skupnem ritmu hoje se odvije družbena interakcija.« Še več, klepet med hojo neprisiljeno prehaja v (hodeči) intervju; in nasprotno, intervju vseskozi prekinjajo misli, povezane s hojo, dogajanjem in okolico. Pogovori, izvedeni med hojo, so kljub nestrukturiranosti, manjši artikuliranosti in, v primeru, da niso posneti, ampak kasneje zapisani, tudi izgubi dela informacij, bolj sproščeni in zaupni, zunanje spodbude (npr. dogodki in stvari ob poti) sogovorce nagovarjajo k upovedovanju, ki bi jim sicer ne prišlo na misel, raziskovalcu oziroma raziskovalki pa pomagajo pri boljšem in hitrejšem razumevanju. Tako hoja na primeru preučevanja pašne živinoreje ni samo samoumevna in primerna tehnika za opazovanje z udeležbo, temveč ob pridružitvi vsakdanjemu ali sezonskemu odgonu živine omogoča umeščanje na teren, lažje vzpostavljanje odnosov s sogovorniki in sogovorkami (tišine med hojo niso toliko moteče kot v statični situaciji) in, v kolikor nam ne poide sapa, lahko kramljanje spontano prehaja v bolj ali manj strukturiran (mobilni) intervju.

Biografija v prostoru

Margarethe Kusenbach (2003: 458–466) ugotavlja, da je hoja oziroma v njenem primeru pridruževanje sogovornicem in sogovorkam orodje, primerno predvsem za preučevanje dveh aspektov vsakdanjika – vloge in pomena prostora. Na podlagi terenske raziskave izriše pet topik, pri katerih naj bi bilo pridruževanje še posebej primerno, med njimi tudi biografijo. Ugotovitev podkrepi z opazko, da je okolje, v katerem bivamo, zavedno ali nezavedno del naše življenjske zgodbe, spominov in izkušenj. Primeri, ki jih predstavi, so vezani na hojo s sogovorniki in sogovorkami, med katero ti raziskovalki opisujejo, govorijo, se spominjajo dogodkov iz svojega življenja, pri tem pa na dan (lahko) priplavajo samoumevnosti, ki bi ostale morda ob pogovoru za mizo neizrečene (npr. nepomemben vogal ulice, kjer so kot otroci postopali med šolsko malico). Prav te samoumevnosti so, predvsem v antropološkem preučevanju, še posebno pomembne, saj (lahko) zaobidejo zgodbo, ki smo jo vajeni ali naučeni povedati.

V nadaljevanju predstavlja primer uporabe hoje ob preučevanju biografije in trgovske poti z začetka 20. stoletja, ki sva jo izvedli z dvojnimi zamikom – prvič, na pot sva se podali po intervjujih, v katerih nama je sogovornica dala natančne napotke, in drugič, dolgo zatem ko je prenehala z aktivnim trgovanjem. Hojo sva uporabili kot tehniko, ki nama je sredi raziskave, po številnih opravljenih intervjujih, po branju literature in drugi terenski dokumentaciji, pomagala razumeti preplet življenjske in trgovskih poti, kot tudi prostorov, po katerih so poti potekale.

Fotostrip trgovske poti Marije Franca (Ledinek in Rogelja 2000)

Razumevanje, ki sva ga s hojo pridobili, je bilo večplastno: a) čustveno in čutno (najina psiho-fizična izkušnja), b) informativno (pridobivanje dodatnih informacij, predvsem pozabljenih ali zakritih samoumevnosti) in c) družbeno umeščujoče (najina vloga potujočih raziskovalk je bila podobna vlogi nekdanje potujoče trgovke). Na pot sva se odpravili v (zmerni) poletni vročini in že po nekaj kilometrih nama je postalo jasno, da bo pot težja, kot sva si jo zamišljali načrtano na zemljevidu. Če sva hoteli slediti ritmu dnevno prehojenih kilometrov najine sogovornice, se je težavnost hoje povečala. Namesto košar z jajci in druge robe, ki jo je najina sogovornica tovorila na glavi, sva s sabo nosili nahrbtnika, kar je bilo po teži primerljivo breme, po načinu nošenja pa ne. Prav tako sva občutili fizični napor ob valoviti istrski pokrajini, vpliv zmerne sredozemske klime in razumeli ravno pravšnjo oddaljenost med Trstom, Gračičem in vasmu okoli Buzeta, ki je bila še na meji mogočega za tridnevno trgovanje in ločenost od družine. Opazujoč skrite gozdne poti sva spoznali, zakaj so bile trgovke (potencialno) pomemben vir informacij za tihotapce. Podatki, ki sva jih s hojo po nekdanji trgovski poti pridobili, so zaradi prostorske specifičnosti dopolnjevali informacije iz intervjujev in literature (sogovornica nama je namignila, naj pogledava, če tam nad Sočergo ob poti še obstaja rastišče tavzentrož; v osrednji Istri sva npr. slišali zbadljive šale o trgovkah, vezane na žensko seksualnost in njihovo vzdržljivost, močatost, samostojnost in nepredvidljivost). Tudi ogled fotografij z najine poti skupaj s sogovornico je prinesel številne informacije, čudila se je, kako je vse pozidano. Hoja, deloma pa tudi predhodni intervju ter skupni ogled na poti posnetih fotografij so bili tudi pomemben povezovalni element med nama in sogovornico, pa tudi s sogovornici ob poti (eden izmed njih se nama je celo pridružil na delu poti, ko nama je pokazal bližnjico). Kot pohodnici-raziskovalki sva imeli na terenu določeno vlogo, ki je ni bilo treba razlagati. Obenem sva kot hodeči raziskovalki ob

srečanjih z nekdanjimi strankami najine sogovornice neposredneje stopili v njene čevlje, le da sva namesto jaje in druge robe odnašali in prinašali informacije (prenos informacij je bila sicer tudi njena vloga, kar sva doumeli prav na poti). Hoja je torej omogočila vpogled tudi v družbeno vlogo trgovk; ker si predhodno nisva organizirali spanja, sva se morali znajti podobno kot najina sogovornica, prosili sva vaščane, če lahko spiva na seniku; prav tako je stalna samostojna ali skupinska mobilnost zahtevala vzdrževanje dobrih odnosov s sopotnicami kot tudi z vaščani, s katerimi je trgovala. Čeprav trgovske poti seveda ni bilo moč v popolnosti ponoviti in do potankosti podoživeti, kar tudi ni bil namen, pa je hoja, ki je sledila njeni trgovski poti in prostorjenju njenega življenja ter vse, kar je sledilo in predhodilo najinemu pohodu, omogočilo večplasten vpogled v biografijo sogovornice. Ne zgolj v smislu razumevanja vloge in pomena (fizičnega) prostora, temveč tudi družbene arhitekture (prim. Kusenbach 2003: 474).

Hoditi z reko

Pričujoče podpoglavje širše naslavlja etnografijo v kontekstu posthumanizma,¹⁴ specifično pa se nanaša na reko, posebno nečloveško akterko, ki si utira lastno pot (strugo). Hojo in pisanje z reko lahko umestimo znotraj kvalitativnih metod, informiranih z razmisleki iz teoretičnih polj feminizma, postkolonialne kritike, študij tehnologij in teorijo akterja in mreže (ang. *actor-network theory*, ANT) (več gl. Springgay in Truman 2018). Začne se seveda s predlogom z, ki naj bi reko, ali katerikoli drug subjekt raziskovanja, postavil v aktivno vlogo. A preprost predlog ni dovolj, saj se pravi izzivi takšne zastavitve pojavijo šele na terenu. Kako zaznati namige nečloveškega akterja? Ali preprosteje in konkretnije, glede na naš primer, kako se s tehnikami hoje in pisanja približati reki, razumeti njen »značaj« in specifičen »slog«? (Ash in Simpson 2018)

Hodinar je sledil 14 kilometrov dolgi reki Rižani, ki sem jo, ena od avtoric, Nataša Rogelja Caf, v skupini petih raziskovalk prehodila od izvira do izliva v enem dnevu. S sogovorniki in sogovornicami smo se srečale naslednji dan in skupaj z njimi prehodile dele poti oziroma si ogledale posamične točke (npr. mlin, ribiško društvo, zbirna mesta vodarne Rižana ali ostankov vodovodne infrastrukture, bodoča mesta za informacijske table in kulturna prizorišča ob reki ...). Ker ima Rižana v poletnih mesecih malo vode, smo jo med hojo večkrat iskale; zaradi njene nevidnosti, ujetosti med železnico, ceste, črpališča, rezervoarje je pogovor večkrat stekel proč od nje, čeprav je bila vseskozi z nami, prisotna v sledih – mostički, črpališča, zbirališča, relief površja ob izlivu, hlad vode, vonj alg in fekalij, tudi v obliki umetniških stvaritev lokalnih prebivalcev (pesmi, kipi ...). Kako bi bilo, če bi hodili ob Soči, je nekdo vprašal. Ker je bilo vroče, smo bile vesele srednjega toka reke, kjer smo se spustile ob njo, na kopaljšču smo celo namočile svoja telesa v vodo, skupaj z nekaterimi drugimi lokalnimi kopalci, med njimi tudi kužki. Voda se je zdela muljasta in umazana, hlad je vseeno poživil naša telesa in misli. Ob poti smo se tudi pogovarjale z naključnimi sogovorkami o mladosti in nezgodah na kopaljšču. Spodnji del, delta, kjer je reka težje sledljiva, saj ponikne v kanale, pod ceste in med pomole Luke Koper, je bil ob popoldanski poletni vročini tudi fizično neprijeten, a zato nič

¹⁴Posthumanizem kot dekonstrukcija antropocentrizma moderne humanistike, nasledka evropske razsvetljenske misli.

manj poveden. Tu je reka namreč (spet) nastopila kot tista, ki je ni na spregled, a tudi kot tista, ki pušča namige o svojem veččasovnem obstoju – zamočvirjena delta, preprejena z infrastrukturnimi posegi, in nad njo Sermin, prazgodovinska in zgodnjericimska naselbina, nekoč oblita z Rižano. Drugi dan je bil »klasično« terenski – ogled točk in pogovori. Ob slednjih smo lahko primerjale svoje vtise prejšnjega dne z mnenji sogovornikov; npr. naše vprašanje, *kje da je Rižana*, se je zazdelo drugi dan, v okolici Dekanov, kjer je reka najbolj »rečna« in vidna, na mestu, kjer želi lokalna iniciativa postaviti sprehajalne poti in kjer sledeč sogovornici včasih zaradi šumenja vode ni moč zaspati, skorajda nesmiselno. Svoje izkušnje smo nadalje premislile s pisanjem raziskovalnih esejev. Besedilo ni bilo mišljeno za objavo, kot tudi ni bilo del klasičnega terenskega zapisa ali dnevnika, saj je bilo namenjeno debati med raziskovalkami oziroma kot nekakšen vmesni korak med terenskim zapiskom in objavljenim tekstom. V drugem koraku smo eseje podelile na diskusijski delavnici.

Ob izlivu reke Rižane (foto: Ana Jelnicar, 2020)

Razhajanje naših vtisov in opazk lokalcev (lahko govori tudi o pasteh (mobilnega) opazovanja z udeležbo (npr. prostora) brez poglobljenega poznavanja družbenih relacij in vsakodnevnih izkušenj prebivalcev (z reko), ki lahko več pove o opazovalcu kot opazovanem. Kljub temu pa so izkušnje, ki smo jih pridobile s hojo in s pisanjem, omogočile določeno razumevanje, ki je pomagalo pri nadaljnjih pogovorih s sogovorniki. Prvič, reka teče, utira si svojo (vodno) pot in je zato hoja za njeno preučevanje, podobno kot za opazovanje mobilnih praks, smiselna. Drugič, tok reke od izvira do izliva sem si po hoji predstavljala bolj celostno. Ker je bila reka v srednjem delu najbolj »rečnata«, najbolj vidna, sem razumela, zakaj so lokalni spomini in projekti zgoščeni ravno v tem delu. Tudi sama se ob terenskih obiskih najraje zadržujem prav tu, ali pa na vrhu kraškega

roba, ki omogoča pogled na celotno območje porečja. Tretjič, čeprav preliminarno, sem s hojo in pisanjem prišla do začetkov razumevanja »značaja« in »sloga« reke Rižane, ki se je v esejih izrisal kot utripajoča prisotnosti, izmikanje in mezenje (besedo mezenje je uporabilo več raziskovalk).

Bolj kot nevidna reka ali »reka duh«, o kateri pišejo Tricia Toso, Cassandra Spooner-Lockyer in Kregg Hetherington (2020) na primeru danes skorajda neobstoječe, zgolj v sledih vidne reke St. Lawrence v Montrealu, sem Rižano v raziskovalnem esejju opisala kot »*izmikajočo in izmuzljivo reko, (ne)prisotno tu in tam, zdaj in nekoč, poleti in pozimi, zgoraj in spodaj, v strugi in ceveh, podzemlju, površju in nadzemlju, spominih in izkušnjah*«. V obeh primerih, tako Rižane kot reke St. Lawrence, pa se lahko strinjamo, da nam reka pušča sledi, nam namiguje in nas spodbuja, da ob raziskavi uporabimo najrazličnejše »tipalke« oziroma metodološke tehnike, ki naj sežejo onkraj časovnih, prostorskih in racionalno-objektivnih iluzij. Prav ta izkušnja izmuzljivosti (tudi v smislu oblike, saj reka ni zgolj črta) in (utripajoče) odsotnosti – tako zelo prisotna ob našem hodinarju ob Rižani – vodi k nadaljnjim premislekom. Če izkušnja odsotnosti, kot pišejo Tricia Toso, Cassandra Spooner-Lockyer in Kregg Hetherington (2020: 2), zahteva »etiko hantologije«, ¹⁵ ki narekuje oblikovanje zavez s preteklostjo in prihodnostjo in pri kateri navzoča odsotnost »duhov reke« lahko spodbuja prakse ohranjanja ali vsaj razmislek, pa izmuzljivosti Rižane poleg poziva k ohranjanju (npr. pretekle rečne struge) zahteva tudi premisleke o povezanosti z nevidnim navzočim (npr. podzemljem, rezervoarji, cevmi ali prebavnim sistemom) (Rogelja Caf 2021).

Pisanje raziskovalnega esejja po pohodu je omogočilo toliko svobode, da smo lahko z besedami posegle v polje nevidnega navzočega, predvidevanj, slutenj in namigov, ki so morda ob preučevanju nečloveških akterjev še toliko pomembnejši, in jih ubesedile. Ko z metodo opazovanja raziskujemo določeno temo, pozanjemo namreč tudi »plevel«, tisto bogato, nelingvistično vedenje, o katerem sta pisala Maurice Bloch (1990) in Mark-Anthony Falzon (2009: 9–10).¹⁶ Prav v tej zagati nam pisanje kot tehnika lahko priskoči na pomoč. Terenski dnevniki, eseji, spiski stvari, dogodkov in občutkov, njihovo montiranje in remontiranje, skupinsko branje raziskovalnih esejev ali zgolj osebna refleksija ob pisanju so pravzaprav poskusi vnašanja pisanja v proces raziskovanja. Ohlapen proces pisanja lahko zgradi most med ne-lingvističnim etnografskim razumevanjem in (končnim) rezultatom raziskave. Nezaključen tekst ima namreč svojevrstno moč. Multiplicira točke vhoda in izhoda, osvetljuje (ne)samoumevnosti in s svojim meandrirajočim tokom vzpostavlja nepričakovane povezave.

¹⁵ Ideja hantologije (na besedni ravni hibrid lova in ontologije) se je prvič pojavila v delu *Spectres of Marx* (1993) francoskega filozofa Jacquesa Derridaja, kjer avtor govori o ideji marksizma, ki naj bi preganjala zahodno družbo po svoji smrti. Kasneje so idejo prevzela različna raziskovalna polja, od kulturnih in literarnih študij do filozofije, za refleksijo preteklih sledi v sedanjosti (npr. popularnost retro fotografije ipd.). V povezavi z rekami (in vodami) je koncept še posebno mamljiv, saj se v svojem bistvu ne referira zgolj na preteklosti (mrtve, a vendar prisotne v sedanjosti), temveč razpira čas širše, namigujoč tudi na izgubljene prihodnosti in pri tem odpira pot zamišljanju prihodnjih ostalin.

¹⁶ Bloch (1990: 183) govori o kompleksnem znanju, do katerega pridemo preko opazovanja z udeležbo, in o pomenu ne-lingvističnega etnografskega razumevanja, Falzon (2009: 9–10) pa razmišlja o problemu, ki ga antropologi imamo s tovrstnimi podatki, ko želimo teren predstaviti.

Sklep

Naj v sklepu strneva vprašanja, raztresena po besedilu, in poskuša na podlagi predstavljenih tematskih krožišč podati delne odgovore. Gre za vprašanja razmerij med hojo in opazovanjem z udeležbo, med pisanjem raziskovalnega eseja in terenskimi zapiski oziroma terenskim dnevnikom, kot tudi vprašanja širše (ne)uporabnosti omenjenih dveh raziskovalnih orodij – hoje in pisanja. Uporaba tehnik je bila opisana na podlagi treh različnih terenskih primerov – spremljanja mobilnih praks odгона živine, raziskovanja pretekle življenjske in trgovske poti in skupinskega hodinarja ob reki Rižani. Slednji primer poleg premisleka o raziskovanju nečloveških akterjev s hojo naslavlja tudi uporabo pisanja kot raziskovalnega orodja in skupinsko dinamiko hodinarja. Hojo kot (bolj ali manj ozaveščeno) spoznavno orodje naslavljaajo vsi trije empirični primeri, medtem ko je bilo pisanje kot raziskovalna tehnika tematizirano zgolj v tretjem primeru raziskovanja z reko, čeprav vsi trije terenski primeri vključujejo tudi terenske dnevnike in zapise.

80

Predstavljeni primeri so orisali različne funkcionalnosti hoje v raziskovalnem procesu, in sicer od mobilnega opazovanja z udeležbo v primeru raziskovanja mobilne prakse, podoživljanja izkušenj (ob sočasnem zbiranju dodatnih informacij) do metodološko kompleksnejšega skupinskega grajenja razumevanja. Prednosti hoje lahko na podlagi primerov strnemo v sledeče točke: 1. stik, 2. informativnost, 3. umeščanje, 4. telesna izkušnja in 5. (so)razumevanje. Prvič, hoja »z« ima navadno skupni cilj, hodimo od ene do druge točke, pri čemer se v skupni dejavnosti lažje in hitreje vzpostavi medsebojni odnos, morda celo »kulturna bližina« (ang. *cultural intimacy*, Herzfeld 1997). Domnevava, da bi druge oblike skupnega premikanja, npr. skupna vožnja v avtu, s kolesom, v vlaku, lahko imele podobne učinke, le da je hoja razmeroma preprosta aktivnost, ki omogoča tudi sproščen pogovor in zaznavanje, v katerem tišine niso neprijetne, saj jih zapolnjuje hoja oziroma premikanje. Drugič, hoja je bila informativna, pridobili sva dodatne podatke – krajevno specifične, samoumevnosti in zaupne, nedostojne ali pozabljene informacije, tudi indice in sledi. Nekatere izmed teh podatkov bi najverjetneje lahko pridobili tudi z daljšim opazovanjem z udeležbo ali večkratnimi pogovori, zdi pa se, da se je s hojo pretok informacij zgostil in pospešil. Tretjič izpostavlja družbeno-prostorsko umeščanje, ki omogoča pridobivanje posebnih dodatnih informacij, povezanih s celovitejšim razumevanje odnosov med različnimi akterji (npr. znotraj skupnosti). Ko s hojo vstopimo v prostor raziskave, postanemo del družbenih interakcij, neprimerno aktivnejši kot pri obisku za intervju. Podoben uvid lahko pridobijo raziskovalci, ki se recimo zaposlijo na terenu, so od terenskih okoliščin intenzivneje odvisni in prevzamejo poleg vloge raziskovalca še paralelno družbeno vlogo. Četrtrič, ne gre zanemariti tudi celovite telesne, čutne in čustvene izkušnje praks in prizorišč, kjer telo raziskovalca postane inštrument zaznavanja v opazovanem času in prostoru (občutek sproščenosti telesa ob vodi, izkušnja fizičnega napora ob vzponu). Poleg naštetega hoja v skupini lahko omogoča tudi sograjenje znanja, bodisi z akterji na terenu ali, v primeru hodinarja, v skupini hodečih raziskovalk. Gre za izmenjavo idej, ki se s skupno aktivnostjo hoje (v idealnem primeru dolgotrajnejšo večdnevno dejavnostjo) oblikujejo v presečiščih terenskih izkušenj, okolja, znanj posameznikov kot tudi njihovih socialnih večšin in psiholoških karakteristik. Ugotavlja pa tudi, da je hoja lahko precej solipsistično in ekskluzivistično (posameznikovo ali skupinsko) početje, ki sicer omogoča neposredne izkušnje, je pa lahko

brez poznavanja terena, zgodovine in družbenih razmerij le »hoja v prazno«. Med hojo lahko nastopijo tudi nekatere tehnične težave, saj je beleženje podatkov in vtisov, bodisi zapisovanje v terenske beležke kot tudi avdio(vizualno) snemanje pogovorov, otežkočeno, ker so podatki in pogovori »raztreseni« med dejavnostjo, območji tišine in vizualnim opazovanjem. Nekateri vključeni v hodinar so opozorili tudi na nelagodje ob zabrisovanju meja med »mojo« in »tvojo« mislijo, ki ob intenzivni hoji in diskusijah lahko postane »skupna«. Seveda pa lahko na to »težavo« gledamo tudi kot na prednost, kot na grajenje znanja v dialogu, kot hodinarje razumejo Shepherd, Ernten in Visser (2018) in avtorici tega prispevka. Na podlagi terenskih izkušenj v sklepu prav tako ugotavlja, da je hoja najprimerneje uporabiti kot eno izmed tehnik v raziskovalnem procesu, bodisi uvodoma, kot pri Rižani, ali pa med raziskavo, kot pri trgovkah iz Istre, saj nedvomno obogati, umesti in pospeši naše razumevanje, še posebej v primerih, kjer raziskujemo npr. mobilne prakse, vodne in kopenske poti in druga, z mobilnostjo povezana vprašanja.

Pisanje kot sestavni del antropološkega in etnološkega raziskovanja ni novo – terenski zapis in dnevnik sta temeljni orodji vede, prav tako je pisanje lastno sleherni besedilni predstavitvi rezultatov, redkejši pa je premislek pisanja kot eksperimentalne, procesualne in dinamične raziskovalne tehnike, povezane z razmišljanjem. V najinem primeru je bil uporabljen raziskovalni esej, kot medkorak med terenskimi zapiski in končno objavo, pospremljen z vzajemnim branjem esejev in diskusijami med udeleženkami hodinarja. Na podlagi omenjenih izkušenj lahko ugotovimo, da raziskovalni esej omogoča, v primerjavi s terenskimi zapiski in dnevnikom, oscilirano, večkratno in posledično intenzivnejšo (iz) oblikovanje in upovedovanje misli; v primerjavi s končnimi raziskovalnimi rezultati pa ohlapnejšo in manj utesnjujočo, a vendar dovolj strukturirano formo zapisa, namejeno diskusijam med kolegi in kolegicami. Navedeno se je izkazalo še posebej plodno ob izkušnji hoje z reko, kjer smo udeleženke prav s pisanjem vzpostavljale dialog z indici, sledmi in razmerji, ki jih reka gradi z drugimi akterji (apnencem, skozi katerega mezi, železnico, ob kateri teče, pesmimi, v katere se umešča, ljudmi, ki jim šumi, jih napaja, hladi, utopi ...). Pisanje raziskovalnih esejev lahko tudi ozavesti nekatere nelingvistične trenutke terenske izkušnje (Bloch 1990; Falzon 2009), podrobnosti onkraj izrečenega, ki jih na terenu doživljamo kot vzdušje, občutke, slutnje in samoumevnosti, ali pa osvetli nepredvidljive povezave. Ko so upovedene, jih je moč v nadaljevanju raziskave postaviti v dialog z niansirano in širšo analizo družbenozgodovinskih okoliščin in premen. Vsekakor se zdi, da lahko hoja in pisanje v raziskovalnem procesu razpirata obzorja spoznavnega, ne zgolj v vlogi tehnike raziskovanja, *techne*, temveč tudi v vlogi spoznavanja, *episteme*.

Zahvala: Prispevek je nastal s finančno podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru projekta *Doživljanje vodnih okolij in okoljskih sprememb: Antropološka študija vode v Albaniji, Srbiji in Sloveniji (J6-1803)* in programa *Dediščina na obrobjih: Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega (P5-0408)*. Avtorici se zahvaljujeva tudi sogovornicem in sogovornicam, soudeleženkam hodinarja in anonimnima recenzentoma.

REFERENCE

ANDERSON, Jon

2004 Talking whilst Walking: A Geographical Archaeology of Knowledge. *The Royal Geographical Institute of British Geographers* 36 (3): 254–261.

ASH, James in SIMPSON, Paul

2018 Postphenomenology and Method: Styles for Thinking the (Non)Human. *GeoHumanities* 5: 139–156.

BAJIČ, Blaž in ABRAM, Sandi

2019 Čutnobiografski sprehodi: Med antropologijo čutov in antropologijo digitalnih tehnologij. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (1): 27–38.

BAKKE, Gretchen in PETERSON, Marina (ur.)

2017 *Between Matter and Method: Encounters in Anthropology and Art*. London: Bloomsbury.

BAUDELAIRE, Charles

1863 *Le peintre de la vie moderne*. Collections Litteratura.com. <https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/14785/mod_resource/content/1/BAUDELAIRE_le%20peintre.pdf> [17. 6. 2021].

BEHAR, Ruth

2009 Believing in Anthropology as Literature. V: A. Waterston in M. D. Vesperi (ur.), *Anthropology off the Shelf: Anthropologists on Writing*. Oxford: Wiley-Blackwell, 106–116.

BENJAMIN, Walter

1998 [1939] *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis.

1999 *The Arcades Project*. Cambridge, Massachusetts in London: The Belknap Press of Harvard University Press.

BLOCH, Maurice

1990 Language, Anthropology and Cognitive Science. *Man* 126 (2): 183–198.

BUSCHER, Monika, URRY, John in WITCHGER, Katian (ur.)

2011 *Mobile Methods*. London in New York: Routledge.

CRESSWELL, Tim

2019 *Maxwell Street: Writing and Thinking Place*. Chicago: University of Chicago.

DE CERTEAU, Michele

1984 *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.

DERRIDA, Jacques

1993 *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International*. London: Routledge.

EDENSOR, Tim

2010 Walking in Rhythms: Place, Regulation, Style and the Flow of Experience. *Visual Studies* 25 (1): 69–79.

EVANS, James in JONES, Phil

2011 The Walking Interview: Methodology, Mobility and Place. *Applied Geography* 31 (2): 849–858. <<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0143622810001141>> [19. 6. 2021].

FALZON, Mark-Anthony (ur.)

2009a *Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. London in New York: Routledge.

FALZON, Mark-Anthony

2009b Introduction. V: M.-A. Falzon (ur.), *Multi-sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. London in New York: Routledge, 1–24.

FILAK, Manca

2017 A Long Term Visual Ethnography in a Bosnian Village: Tracking Epistemological and Methodological Issues. *EtnoAntropoZum: Journal of the Institute of Ethnology and Anthropology* 16: 251–297. <<http://etno.pmf.ukim.mk/index.php/eaz/article/view/426>> [29. 9. 2021].

GEERTZ, Clifford

1973 *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

- GIBBS, Anna
2007 *Writing as Method: Attunement, Resonance and Rhythm*. V: B. T. Knudsen in C. Stage (ur.), *Affective Methodologies: Developing Cultural Research Strategies for the Study of Affect*. London: Palgrave Macmillan, 222–236.
- GREGORIČ BON, Nataša
2016 *Rooting Routes: (Non)Movements in Southern Albania*. V: N. Gregorič Bon in J. Repič (ur.), *Moving Places: Relations, Return and Belonging*. New York in Oxford: Berghahn, 63–84.
- GREGORIČ BON, Nataša in REPIČ, Jaka (ur.)
2016 *Moving Places: Relations, Return and Belonging*. New York in Oxford: Berghahn.
- GREGORIČ BON, Nataša, REPIČ, Jaka in JANKO SPREIZER, Alenka
2013 *(Ne)gibanje in vzpostavlanje kraja*. Ljubljana: Založba ZRC.
- HARVEY, David
2015 *Landscape and Heritage: Trajectories and Consequences*. *Landscape Research* 40 (8): 911–924.
- HERZFELD, Michael,
1997 *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-state*. New York in London: Routledge.
- INGOLD, Tim
2007 *Lines: A Brief History*. London in New York: Routledge.
2011 *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. New York: Routledge.
- INGOLD, Tim in LEE VERGUNST, Jo (ur.)
2008 *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot*. Hampshire in Burlington: Ashgate.
- KUSENBACH, Margarethe
2003 *Street Phenomenology: The Go-along as Ethnographic Research Tool*. *Ethnography* 4 (3): 455–485.
- KUSSEROW, Adrie
2002 *Hunting down the Monk*. Rochester: BOA Editions.
- LEDINEK LOZEJ, Špela
2014 *Šavrinke – preprodajalke med osrednjo Istro in obalnimi mesti ter nosilke simbolnih identifikacij: Družbenozgodovinske okoliščine delovnih migracij in šavrinizacije istrskega podeželja*. *Dve domovini* 40: 47–55.
- LEDINEK, Špela in ROGELJA, Nataša
2000 *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Glasnik Slovenskega etnološkega društva.
- LEDINEK LOZEJ, Špela in ROGELJA, Nataša
2014 *Vloga preprodajalk med osrednjo Istro in obalnimi mesti z začetka 20. stoletja v procesih regionalizacije in nacionalizacije Istre*. V: M. Belaj [idr.] (ur.), *Ponovno izrisovanje meja: Transformacije identitet in redefiniranje kulturnih regij v novih političnih okoliščinah: 12. slovensko-hrvaške vzporednice*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo; Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 109–125.
- LEDINEK LOZEJ, Špela, ROGELJA, Nataša in KANJIR, Urša
2018 *Walks through the Multi-layered Landscape of Šavrinkas' Istria: Eggs, Books, Backpacks and Stony Paths*. *Landscape Research* 43 (5): 600–612.
- LEE, Jo in INGOLD, Tim
2006 *Fieldwork on Foot: Perceiving, Routing, Socializing*. V: S. Coleman in P. Collins (ur.), *Locating the Field: Space, Place and Context in Anthropology*. Oxford: Berg, 67–85.
- LEFEBVRE, Henri
1991 [1974] *The Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell.
- LORIMER, Hayden
2011 *Walking: New Forms and Spaces for Studies of Pedestrianism*. V: T. Cresswell in P. Merriman (ur.), *Geographies of Mobilities: Practices, Spaces, Subjects*. London: Routledge, 19–34.
- MAUSS, Marcel
1979 [1934] *Sociology and Psychology: Essays*. London: Routledge.
- PEREC, Georges,
1974 *Espèces d'espaces*. Paris: Galilée.

PINK, Sarah

2007 Walking with Video. *Visual Studies* 22 (3): 240–252.

2009 *Doing Sensory Ethnography*. London: Sage.

PSARRAS, Bill

2018 Walking the Senses, Curating the Ears: Towards a Hybrid Flaneur/Flaneuse as 'Orchestrator'. *Sound Curating: Leonardo Electronic Almanac* 22 (3). <<https://www.leoalmanac.org/walking-the-senses-curating-the-ears-towards-a-hybrid-flaneur-flaneuse-as-orchestrator-bill-psarras/>> [18. 6. 2021].

REPIČ, Jaka

2014 Gibanje kot prostorske prakse in ekonomske strategije na primeru družinskega sirarstva v Bohinju. *Ars & Humanitas* 8 (1): 38–57.

RICHARDSON, Laurel in ADAMS ST. PIERRE, Elizabeth

2008 Writing: A Method of Inquiry. V: N. K. Denzin in Y. S. Lincoln (ur.), *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks: Sage, 473–500.

84

RICHARDSON, Laurel in LOCKRIDGE, Ernest

2004 *Travels with Ernest: Crossing the Literary/Sociological Divide*. Walnut Creek: AltaMira.

ROGELJA, Nataša

2014 »Vse po resnici!«: Uporaba biografske metode ob raziskovanju Šavrink. *Dve domovini* 40: 35–46.

2017 *Blue Horizons: Anthropological Reflections on Maritime Lifestyle Migrations*. Ljubljana: ZRC Založba.

2018 *Trinajsti mesec*. Ljubljana: Aktivni mediji.

ROGELJA CAF, Nataša

2020 Hodinar 1: Sečovlje – Škofije. *Heriskop*.

<<https://dediscina.zrc-sazu.si/sl/2020/09/hodinar-primorska/#page-content>> [27. 9. 2021].

2021 Kje je Rizana? *Alternator* 39. <<https://www.alternator.science/sl/daljse/kje-je-rizana/>> [30. 9. 2021].

ROGELJA, Nataša in JANKO SPREIZER, Alenka

2017 *Fish on the Move: Fishing Between Discourses and Borders in the Northern Adriatic*. Cham: Springer.

ROGELJA, Nataša in LEDINEK, Špela

1996 Šavrinka, Šavrini, Šavrinija. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 26 (2/3): 40–43.

1997 Šavrinka kot oseba in simbol. *Etnolog* 7: 131–145.

ROGELJA, Nataša in LEDINEK LOZEJ, Špela

2014 *Šavrinke: Ženske delovne migracije v prvi polovici 20. stoletja v Istri in popularizacija Šavrink danes*. Spletna razstava. <<https://razstave-isim.zrc-sazu.si/sl/galleries/show/14/%C5%A0avrinkas>> [15. 6. 2021].

ROUSSEAU, Jean Jacques

1796 [1776–1778] *The Reveries of the Solitary Walker*. London: G. G. in J. Robinson.

<<http://gutenberg.net.au/ebooks19/1900981h.html>> [17. 6. 2021].

SCHNEIDER, Arnd (ur.)

2019 *Art, Anthropology, and Contested Heritage: Ethnographies of TRACES*. Bloomsbury: Bloomsbury Academic.

SELWYN, Tom

2012 Shifting Borders and Dangerous Liminalities: The Case of Rye Bay. V: H. Andrews in L. Roberts (ur.), *Liminal Landscapes: Travel, Experience and Spaces in-between*. London in New York: Routledge, 169–184.

2018 Tourism, Travel, and Pilgrimage. V: H. Callan (ur.), *The International Encyclopedia of Anthropology*. Hoboken, NJ; Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.

SHEPHERD, Nick, ERNSTEN, Christian in VISSER, Dirk-Jan

2018 Embodied Research in Emergent Anthropocene Landscapes. V: N. Shepherd, C. Ernten in D. J. Visser (ur.), *Walking Seminars: Embodied Research in the Emergent Anthropocene*. Amsterdam: University of the Arts, 4–5.

SPRINGGAY, Stephanie in TRUMAN, E. Sarah

2018 *Walking Methodologies in a More-than-human World: WalkingLab*. London in New York: Routledge in Taylor & Francis Group.

STEWART, Kathleen

2017 *Mattering Compositions*. V: G. Bakke in M. Peterson (ur.), *Between Matter and Method: Encounters in Anthropology and Art*. London: Bloomsbury, 21–34.

ŠKRLJ, Monika

2020 Camino de Santiago: Transformacija srednjeveške romarske tradicije v evropsko kulturno pot. *Etnolog* 30: 125–138.

THOMPSON, Rachel

2017 'Labyrinth of Linkages' – Cinema, Anthropology, and the Essayistic Impulse. V: G. Bakke in M. Peterson (ur.), *Between Matter and Method: Encounters in Anthropology and Art*. London: Bloomsbury, 1–20.

THOREAU, Henry David

2019 [1862] *Hoja*. Ljubljana: UMco.

THRIFT, Nigel

2007 *Non-representational Theory: Space, Politics, Affect*. London: Routledge.

TILLEY, Christopher

2008 Phenomenological Approaches to Landscape Archaeology. V: B. David in J. Thomas (ur.), *Handbook of Landscape Archaeology*. Walnut Creek: Left Coast Press, 271–276.

TOSO, Tricia, SPOONER-LOCKYER Kassandra in HETHERINGTON, Kregg

2020 Walking with a Ghost River: Unsettling Place in the Anthropocene. *Anthropocenes – Human, Inhuman, Posthuman* 1 (1): 3–13.

WOOLF, Victoria

1930 *Street Haunting*. San Francisco: The Westgate Press.

<<https://www.bl.uk/collection-items/street-haunting-an-essay-by-virginia-woolf>> [17. 6. 2021].

BESEDA O AVTORICAH

Dr. Nataša Rogelja Caf je socialna antropologinja, znanstvena sodelavka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V okviru znanstvenih projektov in publikacij se ukvarja s področji življenjsko-stilskih migracij, antropologijo turizma, pomorsko antropologijo, antropologijo Mediterana, delovnimi migracijami v Istri v prvi polovici 20. stoletja, dediščino, študijami mobilnosti in mobilno etnografijo.

Dr. Špela Ledinek Lozej je docentka, znanstvena sodelavka na Inštitutu za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kjer je sodelovala in vodila več mednarodnih projektov, ter vodja medinstitutske večdisciplinarne programske skupine Dediščina na obrobjih (2019–2024). Poleg preučevanja dediščine, dediščinskih praks in procesov jo raziskovalno pritegujejo še različni kulturni fenomeni: planinstvo, prehrana, stanovanjska kultura, zbirke in zbirateljstvo ter trgovina na širšem vzhodnoalpskem in severnojadranskem območju.

ABOUT THE AUTHORS

Nataša Rogelja Caf, PhD is a social anthropologist and a research fellow at the Slovenian Migration Institute at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. In her research projects and publications, she deals with the fields of lifestyle migrations, the anthropology of tourism, maritime anthropology, the anthropology of the Mediterranean, work migrations in Istria in the first half of the 20th century, heritage, mobility studies and mobile ethnography.

Špela Ledinek Lozej, PhD, assistant professor, is a research fellow at the Institute of Slovenian Ethnology at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, where she has taken part in and led a number of international projects, and the head of the inter-institute multidisciplinary programme group Heritage on the Margins (2019–2024). In addition to studying heritage, heritage practices and processes, she researches also other cultural phenomena: Alpine pasture, food, dwelling culture, collections and collecting, and trade in the wider Eastern Alpine and North Adriatic areas.

SUMMARY

I walk, I write, I research: A reflection on walking and writing in ethnological and anthropological research

86

J.J. Rousseau's canonical text *Reveries of a Solitary Walker* (1796) influenced numerous English and German Romantic writers and echoed geographically and chronologically far beyond the romantic writings. In literature as well as in research, the twin figure of the walker/writer began to multiply over the ensuing centuries - in the last fifty years most notably in human geography, anthropology and ethnology. Researchers used descriptions of walking as a way of presenting fieldwork sites, while others devoted their research interests to walking as a human practice or used walking as a research technique. On the basis of three ethnographic examples, the article reflects on the use of walking and writing as ethnographic research techniques. First outlining the history of research walking and writing, the authors proceed to discuss three interrelated themes based on their own fieldwork: mobile practices of shepherds and livestock breeders, biography in space and walking with a river. In conclusion, they reflect not only on the relation between walking and participant observation, between the writing of a research essay and field notes and diary, but also touch upon the question of the wider applicability of research walking method and writing in ethnology and anthropology.